

PRIEDAS III-6

Šešėlinės ekonomikos masto Lietuvoje įvertinimas ir rekomendacijos dėl socialinio draudimo įmokų vengimo mažinimo

6. 1. Šešėlinės ekonomikos mastai Lietuvoje

Šešėlinė ekonomika Lietuvoje yra apie 30 proc. nuo BVP ir viršija ES 27 šalių vidurkį. Panašaus dydžio šešėlinės ekonomikos mastai yra Rumunijoje, Kroatijoje, Bulgarijoje. Latvijoje ir Estijoje keliais proc. šešėlinės ekonomikos mastai yra mažesni, tuo tarpu kaimyninėje Lenkijoje šešėlinės ekonomikos dalis nuo BVP yra 5 proc. mažesnė nei Lietuvoje (Schneider, 2012).

Šešėlinės ekonomikos mastai Lietuvoje 1999-2007 m. sumažėjo 2007 m. apie 1 proc., o šiaip šešėlinės ekonomikos apimtys visą minėtą laikotarpį iš esmės išliko stabilus (Schneider, 2012). Apibendrinant galima teigti, kad šešėlinės ekonomikos mastai Lietuvoje yra vieni didžiausių tarp Europos šalių, o taip pat nuo 1999-2007 m. laikotarpyje šešėlinės ekonomikos mastai keitėsi nežymiai (Schneider, 2012). 2007m. lietuviai nurodė, kad pagrindinė nelegalaus darbo priežastis yra per aukšti mokesčiai ir įmokos ir beveik penktadalis nurodė, kad darbo užmokesčiai versle yra per maži. Tokie patys atsakymų dažniai vyravo ir 2013 metų apklausos duomenų pasiskirstyme (Schneider, 2012).

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvoje nelegalus darbas dažniausiai klesti automobilių taisymo paslaugų sektoriuje, dažniausias atlygis 51-200 eurų arba iki 700 Lt. Nelegalų darbą Lietuvoje dažniausiai atlieka privatūs asmenys. Nelegalus darbas Lietuvoje dažniausiai renkamas dėl mažesnės kainos. Lietuvoje 2007-2013 m. maža rizika, nedeklaruojant pajamų, sumažėjo.

Gyventojų pritariantį požiūrį į nelegalų darbą atskleidžia šie faktai: Lietuvoje penktadalis respondentų teigia, kad pakankamai priimtina gauti socialines išmokas, neturint tam teisės. Tai vienas iš didžiausių atsakymo dažnių tarp ES šalių. Lietuvoje apie penktadalis respondentų teigia, kad pakankamai priimtina arba visai priimtina jei firma samdo nelegalų darbuotoją. Lietuvoje beveik ketvirtadalis respondentų teigia, kad vengti mokesčių arba nedeklaruoti pajamų yra pakankamai priimtina arba visai priimtina.

Didžioji dalis respondentų nurodė (2007 m.), kad nelegalų darbą dirba bedarbiai. Penktadalis respondentų nurodė, kad savarankiškai dirbantys asmenys, tikėtina šiuo atveju, kad slepia pajamas. 2007m. lietuviai nurodė, kad pagrindinė nelegalaus darbo priežastis yra per aukšti mokesčiai ir įmokos ir beveik penktadalis nurodė, kad darbo užmokesčiai versle yra per maži. Tokie patys atsakymų dažniai vyravo ir 2013 metų apklausos duomenų pasiskirstyme.

Schneider (2012) (The Shadow Economy and Work in The Shadow: What do we (not) know?) teigia, jog dauguma tyrimų pripažįsta, kad **mokesčių ir socialinio draudimo įmokų našta** yra tarp pagrindinių priežasčių, lemiančių šešėlinę ekonomiką. Kadangi mokesčiai veikia darbo- laisvalaikio pasirinkimus ir skatina darbo pasiūlą šešėlinėje ekonomikoje. Taigi, kuo didesnis skirtumas tarp visų darbo kaštų formaliajame užimtume ir darbo užmokestyje po mokesčių, tuo didesnės gali būti paskatos mažinti mokesčių našta ir dirbti nelegaliai.

Didesnis darbo rinkos reguliavimas, prekybos barjerai ir darbo apribojimai imigrantams yra tarp kitų priežasčių sąlygojančių nelegalų darbą. Reguliavimai didina darbo kaštus oficialioje ekonomikoje. Yra empirinių tyrimų, rodančių, kad šalys su didesnėmis darbo rinkos reguliacijomis turi didesnes šešėlinės ekonomikos apimtis. Viešosios institucijos yra vienas iš šešėlinę ekonomiką lemiančių veiksnių. Tai reiškia, kad **korupcija biurokratijoje ir vyriausybės pareigūnai** lemia didesnę neformalią veiklą.

Kitas momentas yra **mokesčių moralė**, tai reiškia, kad mokesčių mokėtojai labiau norės sąžiningai mokėti mokesčius, jei jie mainais gaus vertingas viešąsias paslaugas. Taip pat mokesčių mokėtojai sąžiningai moka mokesčius ir tuo atveju jei reikia persikirstymo, t.y. jei politikai pagrindžia savo sprendimus kaip teisingus.

Galų gale, mokesčių inspekcijos mokesčių mokėtojų traktavimas taip pat turi reikšmės. Jei mokesčių mokėtojai yra traktuojami kaip partneriai, be pavaldžių hierarchinių santykių, jie labiau norės mokėti mokesčius.

Apibendrinus, nelegalaus darbo priežastys yra per didelė mokesčių našta, aukšta pajamų nelygybė, žema mokesčių moralė. Išmokų gavėjų kontrolė, o ne jų pakeitimo normos mažinimas gali didinti formalų užimtumą. Atvirkščiai gali stumti žmones į situaciją, kai jie neturi ką daryti, ir renkasi nelegalų darbą.

6.2. Nelegalaus darbo mažinimo priemonės

Krumplytės (2009) tyrimo rezultatai taip pat atskleidžia kokie būdai ir priemonės būtų efektyvūs kovojant su šešėline ekonomika. **Veiksmingiausi:**

- Mokesčių mažinimas;
- Mokesčių įstatymų pastovumas;
- Teisės aktų aiškumas, galimybės įvairiai interpretuoti teisės aktų nuostatas panaikinimas;
- Bausmės už teisės pažeidimus neišvengiamumas.

Krumplytės (2009) tyrimo dalyviai teigė, kad pakankamai veiksminga priemonė, siekiant sumažinti šešėlinės ekonomikos mastą yra viešas nesąžiningų (dalyvaujančių šešėlinėje ekonomikoje) įmonių skelbimas. Mažiau svarbios priemonės:

- Griežtesnės bausmė už teisės pažeidimus įteisinimas;
- Visuotinio gyventojų pajamų deklaravimo įteisinimas;
- Kontrolės funkcijas vykdančių institucijų darbo išplėtimas (dažnesni įmonių patikrinimai ir pan.)
- Visuotinio turto deklaravimo įteisinimas.

Tuo tarpu, Schneider (2011) tyrime „the Shadow economy and undeclared work“ teigė, kad priemonės, kurios galėtų sumažinti nelegalų darbą būtų šios:

Sumažinti nelegalaus darbo patrauklumą per geresnį mokesčių ir išmokų sistemos dizainą ir griežtesnę socialinės apsaugos sistemų kontrolę, atsižvelgiant į nelegalų darbą:

- Užtikrinant adekvačius pajamų lygius, pripažįstant ryšį tarp teisių ir įmokų, kontroliuojant socialinės išmokos gavėjus ir taikant adekvačias finansines sankcijas;
- Kontroliuojant tokias sritis: viršvalandinio darbo apmokestinimą; minimalių darbo užmokesčių reikšmę atlyginimo mokėjimui vokeliuose; mokesčių skirtumus tarp samdomai dirbančiojo ir dirbančiojo savarankiškai; sumažinant mokesčių našta nekvalifikuotiems darbuotojams; gerinant mokesčių sistemos teisingumo supratimą.

Administracinės reformos ir supaprastinimas turi būti nukreiptas mažinti kaštus susijusius su reguliacijomis:

- Gerinti darbo įstatymus ir administracines sistemas, siekiant užtikrinti trumpalaikius darbo rinkos poreikius;
- Gerinti nacionalinių inspekcijų strategijas;
- Taikyti sektoriams specifines priemones, siekiant mažinti nelegalų darbą;
- Gerinti duomenų bazių pasikeitimą registravimą „on-line“;
- Nustatyti slenkstį, kuriam esant galimi elektroniniai mokėjimai.

Stiprinti sankcijų ir sekimo mechanizmus darbo inspekcijoms, mokesčių inspekcijai ir socialiniams partneriams:

- Sumažinti išimtis iš darbo sutarčių;
- Nelegalaus darbo kontrolė atitinkamame sektoriuje turi apimti socialinius partnerius;
- Bendradarbiavimas tarp įvairių institucijų mokesčių, darbo ir imigracijos, skatinant įstatymus ir sankcijas.
- Aukštesnės baudos;
- Tai turi būti prilyginama kriminalinei veiklai.

Žinojimą skatinančios veiklos:

- Didinti žinomumą, ypač apie sankcijas;
- Informuoti gyventojus apie mokesčių mokėjimo teigiamą poveikį.